

hamsenin sûret-i mutlakada mâhiyet ve keyfiyetleri ta'rif ve beyan olunduktan sonra Türkî ve Fârisî ve Arabî lisanlarında tâbî' oldukları kavâ'id zikr ü ityân olunur.

İsim

İsim bir şahsa veyâhud bir şeye delâlet eden kelimedir. "Ahmed" [أحمد], "kitab" [كتاب], "su" [ماء] gibi. İsim iki nev'dir. Birisi isim-i hâstır ki, yalnız bir şahsa veyâhud bir şeye delâlet eder. "Eflâtun" [أفلطون] ve "İstanbul" [إسطنبول] gibi. Diğeri isim-i 'âmmdır ki, bir cinsten olan eşyanın cümlesine tesmiye olunabilir. "Adam" [أدم], "bağçe" [باغچه], "hâne" [حانة] gibi. İsimlerde iki hâssiyet olup birisi kemmiyet ve diğeri keyfiyettir. Kemmiyet isimlerin müfred veyâhud cem' olduğunu beyan eden hâssadır ki, müfred bire ve cem' birden ziyadeye delâlet eyler. Ve keyfiyet isimlerin müzekker veyâhud mü'ennes olduğunu ta'yin eden hâssadır ki, müzekker erkek ve müennes dişi demektir. İşbu hâssiyyet-i sâniyye Türkî ve Fârisî kelimelerde olmayıp yalnız Arabî'de mu'teberdir.

İsim terkiple bulunduğu halde kendisine 'âriz olan hey'etler i'tibâriyle dört kısım olur ki, bunlar mücerred, mef'ûl-i bih, mef'ûl-i ileyh, mudâf-i ileyh'tir.

Esmâ-yı Türkiyye

Türkî'de 'alâmet-i cem' "ler" [لر] olup kelimenin âhirine vaz' olunur. "Kitaplar" [کتابلار], "atlar" [اتلار], "hâneler" [هانهلر] gibi. İsm-i mücerred hey'et-i asliyyesi üzere kalır. "kök" [کوک], "yüksekdir" [یوکسکدیر] gibi. Mef'ûl-i bih'in âhirine bir "i" [ی] ilâve olunur. "Kitabı" [کتابی], "atı" [اتی] gibi. Mef'ûl-i ileyh'in âhirine bir "e" [ه] ilâve olunur. "Kitaba" [کتابا], "ata" [اتا] gibi. Fakat zâten ismin âhirinde hâ-yı resmiyye [ه] veyâhud sâir harf-i imlâ bulunursa işbu iki hâlet-i ahîrede dahi ilâve olunacak "yâ" ve "hâ"dan evvel bir "ye" [ی] dahi ziyâde kılınır. "Baltayı" [بالتای], "baltaya" [بالتایا], "kayayı" [کایای], "kayaya" [کایایا], "saksıyı" [ساکسیی], "saksıya" [ساکسییای] gibi. Muzâf-i ileyh'in âhirine bir "sağır kef" [ساقیر کف] ilâve olup hurûf-ı imlâdan birisi bulunur ise bir nûn dahi ziyâde kılınır. "Kuyunun" [کویونون], "hânenin" [هانهنین] gibi.

Esmâ-yı Fârisiyye

Fârisî'de 'alâmet-i cem' "ân" [ان] ve "hâ" [ها] haruflarıdır ki kelimenin âhirine vaz' olunur. "ân" zî-rûha mahsustur. "Merd - merdân" [مرد - مردان] ve "mürğ mürğân" [مورگ - مورگان]

gibi. Ve “hâ” zî-rûhun gayrında isti’mâl olunur “bâğhâ” [بَاغْهَا], “gûlhâ” [گُولْهَا] gibi. Ve “elif” ile mûntehî olan kelimelerin âhirine ‘alâmet-i cem’ olarak “yân” [يَان] ilâve kılınır. “Gedâyân” [جِدَايَان] gibi. Ve âhirinde hâ-yı resmiyye bulunan kelimelerden hâ’nın hazfiyle “gân” [جَان] ziyâde kılınır. “Bendegân” [بَنْدِغَان] gibi. Fârisî’de muzâfa bir esre verilerek takdîm ve muzâf-i ileyh te’hîr olunur. “Çeşm-i yâr” [چشمِ يَار] gibi. Eğer muzâfın âhirinde hâ veyâhud yâ-yı memdûde olursa bir hemze ziyade kılınır. “Mîve-i bâğ” [مِوَةِ بَاغ], “sûfî-i Bursa” [سُوفِيِ بَرْسَا] gibi. Ve eğer elif veyâhud vâv-ı memdûde olursa bir “ye” [ي] ziyâde kılınır. “Gedâ-yı cihân” [جِدَايِ جِهَان], “ebrû-yı dost” [عَبْرُوِي دُوسْت] gibi.

Esmâ-i Arabiyye

Arabî’de müfred ve cem’den başka bir de tesniye sîgası vardır. Bu hâlde kelimenin âhirine “ân” [ان] veyâhud “eyn” [ين] ilâve kılınır. “Sülûsân” [سُلُوسَان] ve “kitâbeyn” [كِتَابَيْن] gibi. Fakat Türkçe’de tesniye sîgası olmadığından bunda dahi “ler” [لر] edatı isti’mâl olup “kitaplar” [كِتَابَلَر] ve “kârîler” [كَارِيَلَر] denir. Arabî’de iki türlü cem’ sîgası vardır. Birisi cem’-i sâlimdir ki hâl-i tezkîrde kelimenin âhirine “în” [ين] veyâhud “ûn” [ون] ilâve olunur. “Mu’allimîn” [مُعَلِّمِيْن] ve “mu’allimûn” [مُعَلِّمُوْن] gibi. Ve hâl-i te’nîsde tâ-yı te’nîsin hazfiyle âhirine “ât” [ات] ilâve olunur. “‘Atebe - ‘atebât” [اْتَبَةُ - اْتَبَات] gibi. Ve diğeri cem’-i mükesserdir ki kelimenin sîgası bozularak cem’ olunur. Bu cem’in bir kâ’ide-i mahsûsası olmadığından semâ’a muhtaçtır. Arabî isimler Türkçe’de “ler” [لر] ilâvesiyle cem’lendirildiği misillü Arabî kâ’idesi üzre cem’ sîgaları dahi isti’mâl olunur.

Arabî’de bir isim ya müzekker yâhud mü’ennestir. Mü’ennes dahi ya hakîkîdir, “Zeyneb” [زَيْنَب] ve “imra’etün” [اِمْرَاةْتُن] gibi, yâhud i’tibârîdir, “şems” [شَمْس] ve “arz” [اَرْز] vesâire gibi. Fakat işbu mü’ennes-i i’tibârî lisân-ı Osmânî’de ekseriyâ yine müzekker sîgasıyla kullanılır. Bir de “rahmet” [رَحْمَت] veyâhud “ibâre” [اِبْرَةِ] gibi âhirlerinde tâ-yı te’nîs veyâhud “fetvâ” [فَتْوَا] ve “suğrâ” [سُغْرَا] gibi yâ sûretinde elif-i zâ’ide bulunan kelimeler mü’ennes addolunur.

Sıfat

Sıfat bir ismin hâl ve keyfiyetini beyân için ilâve olunan lafızdır. “Büyük kitâb” [بُيُوكُ كِتَاب], “beyaz kâğıt” [بَيَازُ كَاغِيْت] gibi. İşte bu ibârelerde “büyük” ve “beyaz” lafızları sıfat olup kitap ve kâğıdın hâllerini ta’rîf eder.

Sıfatın Terkîbi

Türkçe’de sıfat mevsûfa takaddüm eder. Arabî ve Fârisî kelimât dahi bu kâ’ide üzere isti’âm olunur. “Güzel köşk” [كۆشك گۈزەل], “serkeş bârgîr” [سەرکەش بەرگەر], “cesîm binâ” [بەنەو جەسەم] gibi. Gerek Türkî ve gerek Fârisî veyâhud Arabî isimlerin âhirine edât-ı nisbet olan “lü” [ل] veyâhud “li” [لـ] ilâve olundukda sıfat olur. “Bursalı” [بۇرسا لى], “Keyfli/Kîfli” [كەيفلى], “sevgili” [سەۋگىلى], “mürüvvetlü” [مۈرۈۋەتلى] gibi. Kezâlik “ci” [جى] ve “ce” [جە] ve “si” [سى] ilâvesiyle dahi isimden sıfat yapılır. “Merkebcî” [مەركەبچى], “Arabca” [ئەرەبچە] ve “imtihansı” [ئىمتىھانسى] gibi.

Sıfât-ı Fârisiyye

Fârisî’de Türkçe’nin aksi olarak mevsûf sıfata takaddüm edip ol hâlde mevsûfun nihâyeti kesre ile okunur. “Bâğ-ı dil-küşâ” [بەگ دىل كۈشە] gibi.

Fakat ismin âhirinde hâ-yı resmiyye ve yâ-yı memdûde bulunursa bir hemze ve eğer elif veyâhud vâv-ı memdûde bulunursa bir yâ ziyade kılınır. “Hâne-i dil-nişîn” [هەنە دىل نىشەن], “vâlî-i sitemkâr” [ۋەلى سىتەمكار], “câ-yı dil-küşâ” [جە دىل كۈشە], “rû-yı nigâr” [رۇ نىگار] gibi.

Fakat bu kâ’ide sıfat ve mevsûfun Fârisî veyâhud Arabî olmasına mahsûs olup “tâm-i bâlâ” [تەم بەلە] ve “köşk-i dil-küşâ” [كۆشك دىل كۈشە] denilmez. İsimlerin âhirine edât-ı nisbet olan “î” [ئى] ve “în” [ئىن] ve “mend” [مەند] ve “nâk” [نەك] ve “bân” [بەن] ilâve olundukda sıfat olur. “Şîrâzî” [شەرزە], “âteşîn” [اتەشەن], “neş’e-mend” [نەشە مەند], “derd-nâk” [دەرد نەك], “bâğ-bân” [بەگ بەن] gibi.

İşbu edât-ı Arabî isimlere ilâve kılınır ise de Türkçe isimlere ilâvesi câ’iz olmaz. Fakat ‘alemler müstesnâ olup “İstanbûlî” [ئىستانبۇلى] ve “Tırabzônî” [تېرەبزوئە] denilir.

Fârsî’de iki isimden veyâhud bir isim ile bir fiilden bir sıfat terkîb olunur ki buna vâsf-ı terkîbî denilir. “Mâh-rû” [مەھرۇ] ve “dil-rubâ” [دىل رۇبە] gibi.

Sıfât-ı Arabiyye

Arabî olan isimler mevsûf olduğu hâlde Fârisî ka’idesine tatbîk olunur. “Hûlk-i hasen” [هۈلكە خەسەن], “ibâre-i vâdıha” [ئىبارە ۋەدىھە], “binâ-yı latîf” [بەنەۋ لاتىف], “vâlî-i ‘âdil” [ۋەلى ئەدىل],

“adû-yi ‘âkıl” [ادؤى اءىء] gibi. Fakat Arabî’de sıfat ile mevsûf beyinde keyfiyet ve kemmiyet i’tibâriyle mutâbakat lâzım geldiğinden Türkçe’de dahi buna ri’âyet olunur. “Hûlk-i hasen” [ءءءءءء], “vesîle-i münâsebe” [ءءءءءءءءءء], “şahseyn-i merkûmeyn” [ءءءءءءءء], “me’mûrîn-i mezkûrîn” [ءءءءءءءءءءءء] gibi. Ancak Arabî’de cem’ler mü’ennes hükmünde olduğundan mevsûf cem’ oldukda sıfat müfred mü’ennes gelir. “Efkâr-ı sâ’ibe” [ءءءءءءء] gibi.

Eğer mevsûf olan kelimenin âhîrinde edevât-ı Türkî’den bir şey bulunur ise mevsûf mü’ennes olsa dahi usûl-i kitâbetçe kâ’ide-i mutâbakata bakılmayıp sıfat müzekker olarak kullanılır. Mesela: “mutâla’ası müstakim” [ءءءءءءءءء], “efkârı sakîm” [ءءءءء] denilip “mutâla’ası müstakîme” [ءءءءءءءءء], “efkârı sakîme” [ءءءءء] denilmez. Fakat sakk usûlünde mutâbakata ri’âyet olunup “müddeti münkaziyye” [ءءءءء], “da’vâsı mesmû’a” [ءءءءءء] denilir. Fârsî’de olduğu gibi Arabî’de dahi “î” [ء] edât-ı nisbet olup “Bağdâdî” [ءءءءء] ve “Arabî” [ءءء] denilir. Arabî’de teşdîd ile ise de lisân-ı Osmânî’de teşdîdsiz kullanılır. Yâ-yı nisbetle sıfat olan kelimelerde dahi kâ’ide-i mutâbakata ri’âyet lazımdır. “Lisân-ı Arabî” [ءءءء], “kâ’ide-i Arabiyye” [ءءءءء], “hatt-ı ecnebî” [ءءء] ve “hutût-i ecnebiyye” [ءءء] gibi.

Kinâyât

Kinâyâye isim olmayarak bir şahsa yâhud bir şeye delâlet eden kelimedir. Bu dahi üç nev’ olup birincisi zamir, ikincisi ism-i işâret, üçüncüsü mübhemâttır. Zamir, ismin yerini tutan; ism-i işâret, mahsûs olan bir şahsa veyâhud bir şeye delâlet ede; mübhemât, mübhem olduğu hâlde bir şahsı yâhud bir şeyi iş’âr eyleyen elfâzdır.

Kinâyât-ı Türkiyye

Türkî’de zamirler beş nev’dir: zamîr-i şahsî, zamîr-i izâfî, zamîr-i nisbî, zamîr-i fiilî, zamîr-i vafîdir. Zamîr-i şahsî zât gösteren zamirdir. Bunlar da üçdür: zamîr-i mütekellim, zamîr-i muhâtab, zamîr-i ğâ’ibdir ki; “ben”, “sen”, “o”dur. Bunların cem’inde; “biz”, “siz”, “onlar” denir. İsimlerde olan ahvâl-i erba’a zamirlerde dahi cârî olup mücerred olduğu hâlde hey’et-i asliyyesi üzere kalır. Mef’ûl-i bih’te isimlerde olduğu gibi âhirlerine “i” [ء] ilâve olunur. Fakat zamîr-i ğâ’ibin müfredinde “ânı” [ءء] [onu] denir. Mef’ûl-i ileyh’te mütekellim ile muhâtabın müfredlerinde nûnlar sağır kâfa tebdîl olunarak âhirlerine elif ilâve olunup

“bana” [بِنَا], “sana” [سَنَا] ve zamîr-i müfred-i ğâ’ibde “âna” [أَنَا] [ona] denir. Ve cem’lerinde yalnız “a” [ا] ilâve olunur. Muzâf-ı ileyh’te mütekellimin müfred ve cem’inde âhirine mîm ve muhâtabın müfred ve cem’inde sağır kâf ilâve olunur. Ve ğâ’ibin müfredinde “ânın” [أَنَّ] [onun] ve cem’inde “anların” [أَنَّهُمْ] [onların] denilir. Zamîr-i izâfî muzâflara ilâve kılınan zamirdir ki, nisbet ve temellük ma’nâlarını ifâde eder. Eğer muzâf-ı ileyh mütekellim olursa mudâfa ilâve olunacak damîr-i izâfî “m” [م] ve eğer cem’-i mütekellim olursa “mız” [مِز], müfred-i muhâtab olursa sağır kâf, cem’-i muhâtab olursa “nız” [نِز] ve ğâ’ib sûretinde “ı” [ا] olur. “Benim kitabım” [كِتَابِي], “senin kitabın” [كِتَابِكَ], “ânın kitabı” [كِتَابِهَا] [onun kitabı], “bizim kitabımız” [كِتَابِنَا], “sizin kitabınız” [كِتَابِكُمْ] [onların kitabı] gibi. Eğer mudâfın âhirinde harf-i imlâ bulunursa ol hâlde ğâlib sûretinde yâ’dan evvel bir de “s” [س] ziyâde kılınır. “ânın bahçesi” [بَاحْجَتِهَا] [onun bahçesi], “anların safâsı” [سَفَافَتِهِمْ] [onların safâsı], “büyüklerin kapısı” [بَابُ الْعَظَمَاءِ] gibi. Ve eğer mudâf Türkçe cem’lenmiş olursa zamîr-i izâfî edât-ı cem’den sonra getirilir. “Kitaplarım” [كِتَابَاتِي], “kitapların” [كِتَابَاتِكُمْ], “kitapları” [كِتَابَاتِهِمْ], “kitaplarımız” [كِتَابَاتِنَا], “kitaplarınız” [كِتَابَاتِكُمْ] gibi. Zamîr-i nisbî haberlere ilâve olunan zamirlerdir ki, haberi mübtedâyaya rabt ederek ikisini bir cümle ederler. Bular da mütekellimin müfredinde “m” [م] cem’inde “z” [ز] ve muhâtabın müfredinde “sin” [سِن] ve cem’inde “siniz” [سِنِيكُمْ] yâhud “siz” [سِنِيكُمْ] denir. Amma ğâ’ib sûretlerinin zamîr-i nisbîsi olmayıp zamîr-i nisbî yerine müfredlerinde edât-ı haber olan “dir” [دِر] getirilir ve cem’inde bir de “ler” [لِر] ilâve olunur. “Ben kâtibim” [كَاتِبِي], “sen kâtipsin” [كَاتِبِيكَ], “biz kâtibiz” [كَاتِبِينَا], “siz kâtipsiniz” [كَاتِبِيكُمْ], “o kâiptir” [كَاتِبِيهَا], “anlar kâiptirler” [كَاتِبِيهِمْ] [onlar kâiptirler] gibi. Âhir-i kelimedede “e” [ا] veyâhud harf-i imlâ bulunursa mütekellimlerde zamîr-i nisbîden evvel birde “y” [ي] ziyâde kılınır. “Bendeyim” [بَعْدِي], “bendeyiz” [بَعْدِنَا], “gedâyım” [غَدَايِي], “gedâyız” [غَدَايِيكُمْ], “râzıyım” [رَازِيِي], “râzıyız” [رَازِيِيكُمْ], “inâyetçüyüm” [إِنْيَاطِي], “inâyetçüyüz” [إِنْيَاطِيكُمْ] [inâyetçiyiz] gibi.

Zamîr-i fiilî bazı fiilere mahsûs olup bunlar dahi fiillerin fâ’illerini beyân ederler. Ve mütekellimin müfredinde “m” [م] ve cem’inde “n” [ن] yâhud “k” [ك] ve muhâtabın müfredinde sağır kâf [ك] ve cem’inde “nız” [نِز] getirilir. “Yazdım” [يَزَدْتِي], “yazdın” [يَزَدْتِيكَ], “yazdı” [يَزَدْتِي], “yazdık” [يَزَدْتِينَا], “yazdınız” [يَزَدْتِيكُمْ], “yazdılar” [يَزَدْتِيهِمْ] gibi. Zamîr-i vasfî sıfat ma’nâsını şâmil olan zamirdir. Bu da “ki” [كِي] lafzıdır. Muzâf-ı ileyh olan zamir şahsîlerin yâhud isimlerin âhirine ilâve olup “benimki” [بِنِي], “seninki” [سِنِي], “ânınki” [أَنِّي], “bizimki” [بِنِينَا], “sizin ki” [سِنِيكُمْ], “anlarınki” [أَنِّيهِمْ] [onlarınki],

“efendininki” [efendininki], “efendilerinki” [efendilerinki] denilir. Ve âhirine “ler” [ler] ilâvesiyle cem’ dahi olurlar. “Benimkiler” [benimkiler], “seninkiler” [seninkiler] gibi. İşbu misâller mücerred hâli olup mef’ûl-i bih’te “ni” [ni], mef’ûl-i ileyh’te “ne” [ne], muzâf-i ileyh’te “nin” [nin] ilâve kılınır. “Benimkilerini” [benimkilerini], “benimkilerine” [benimkilerine], “benimkilerinin” [benimkilerinin] gibi.

Kinâyât-ı Fârisiyye

Fârisî zamirler Türkçe’de kullanılmaz. Mühimmât-ı Fârisiyye’den “kendü” [kendü] [kendi] ma’nâsına “hod” [hod] kullanılıp “re’y-i hodiyle” [re’y-i hodiyle] denilir ve “ne” [ne] ma’nâsına gelen “çi” [çi] lafzı “her çi bâd âbâd” [her çi bâd âbâd] ve “çi fâ’ide” [çi fâ’ide] ta’birlerinde isti’mâl olunur.

Kinâyât-ı Arabiyye

Arabî zamirlerden yalnız zamîr-i şahsînin gâ’ibleri bazı terkîb-i Arabî esnâsında kullanılır. Onlarda müfred-i müzekkerde “hû” [hû], müfred-i mü’enneste “hâ” [hâ], tesniyelerinde “hümâ” [hümâ], cem’-i müzekkerde “hüm” [hüm], cem’-i mü’enneste “hünne” [hünne] lafızları olup ekseriyâ işârât ve îmâ olunmuş ma’nâsın[d]a olan müşâr ve mûmâ kelimelerinin âhirinde “ilâ” [ilâ] lafzına munzamm olur. Arabî ism-i işâretlerinden “zâ” [zâ] yalnız mevâki’-i âtiyede kullanılır. “Ba’de zâ” [ba’de zâ] bundan sonra, “kezâ” [kezâ] bunun gibi, “hâkezâ” [hâkezâ] şunun gibi, “kezâlike” [kezâlike] onun gibi. Mühimmât-ı Arabiyye’den ism-i tecrîd olan “zât” [zât] ve “nefs” [nefis] kelimeleri kullanılıp “filan bi’z-zât” [filan bi’z-zât], yâhud “bi’n-nefis geldi” [bi’n-nefis geldi] denilir ki, “kendi geldi” [kendi geldi] demektir.

Bakiyyesi sonra

Mecmûa-i Fünûn, 14. sayı, sayfa 42-51, İstanbul, Safer 1280

Münîf [Mehmed Paşa]

Hazırlayan: Emir akır - Batur Ensar Özünegüven

Editör: Emir akır

Link

https://isamveri.org/pdfosm/D00822/1280_14/1280_14_MUNIF.pdf